

УДК 37.015.311:37.011.3(477)“18/19”(043.3)

І. О. Кучинська

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ У АСПЕКТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 20–30-Х рр. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті робиться спроба висвітлення соціально-педагогічних особливостей громадянського виховання дітей і молоді в Україні у аспекті трансформаційної інтерпретації виховної діяльності 20–30-х рр. ХХ століття

Ключові слова: формування, виховання, громадянськість, трансформація, Україна.

В статье делается попытка освещения социально педагогических особенностей гражданского воспитания детей и молодежи в Украине в аспекте трансформационной интерпретации воспитательной деятельности 20-30-х гг. XX века

Ключевые слова: формирование, воспитание, гражданственность, трансформация, Украина.

Виховний процес у своєму історичному поступі завжди певним чином був пов'язаний з тією філософською проблематикою, яка осмислювала на відповідному світоглядному рівні ставлення людини до світу. Характер вирішення цієї проблематики визначав і типи виховних процесів, на основі яких формувалась і розвивалась особистість. На початку 20–30-х рр. ХХ століття громадянське формування особистості розглядалося у аспекті соціального виховання (С. Ананьїн, Г. Гринько, В. Дурдуківський, В. Дюшен, О. Залкінд, О. Залужний Т. Лубенець, Я. Мамонтов, О. Попов, Я. Ряппо, М. Скрипник, Я. Чепіга та ін.).

Актуальність проблематики громадянського виховання дітей і молоді безперечно не викликає сумніву. Сьогодні, наукова еліта розглядає *громадянське виховання*, як соціально обумовлений процес підготовки громадян-патріотів до функціонування і взаємодії в умовах демократичного суспільства; *громадянськість*, як духовно-моральну цінність, світоглядно-психологічну характеристику людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни (І.Д. Бех, М.Б. Евтух, О.В. Сухомлинська, П. Ігнатенко, Л. Крицька, Н. Косарева, В. Поплужний, М. Рагозін, Б. Ступарик та ін.).

Цілком очевидно, що ретроспективний аналіз розвитку ідей

громадянського виховання (у нашому випадку 20–30-і рр. ХХ століття) має прогностичне значення. Адже, науковцям необхідно виявити, які виховні концепції минулого можуть бути використані за умови критичного переосмислення. Виявлення спадкоємності ідей та концептуальних положень, які стосуються розуміння суспільно-педагогічної думкою суттєвих сторін громадянського виховання, дає змогу визначити орієнтири його розвитку в сучасних умовах.

Мета статті: висвітлити і розкрити особливості громадянського виховання дітей і молоді в Україні у аспекті трансформаційної інтерпретації виховної діяльності 20–30-х рр. ХХ століття.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що ідеї громадянського виховання, які виникли у період Української національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) не втратили своєї актуальності і на початку радянської влади (20–30-х рр. ХХ століття), хоча поступово, з розвитком комуністичної ідеології, громадянська тема виховання змінила свої ціннісні орієнтири. Радянська влада на початку 20-х рр. ХХ століття, змінивши середовище взаємодії та спілкування людини, ієрархію соціальних цінностей і пріоритетів суспільства, сформувала нову громадянську поведінку. На відміну від російської педагогічної думки, характерною особливістю цього періоду в Україні були: *створення власної, оригінальної системи освіти, в основі якої лежали професіоналізація та соціальний захист дитинства; розбудова національного змісту навчання і виховання (викладання рідною мовою, у т. ч. й мовами національних меншин, українознавчі курси (комплекси): “Краєзнавство”, “Історія України”, “Українська мова і Список використаних джерел”, “Географія України”).*

Аналіз матеріалів (Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1920); Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР (1920); Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту (1927)) засвідчив, що специфічною рисою цього етапу було те, що вершину ієрархії канонів посідає блок ідей марксизму як соціально-політичного вчення, який, зокрема, розцінювався інтелектуалами як штучний щодо існуючої національної парадигми. Часткова лібералізація національної політики, розширення сфери використання української мови, розвиток національної освіти, українізація преси та видання книг, часткова дерусифікація великих міст та інші заходи створили умови, за яких за інерцією ще деякий час продовжувався започаткований Українською революцією історіографічний процес.

Разом із тим, поширювані на той час в Україні соціалістичні ідеї побудови суспільних відносин, держави загалом вплинули і на вибір пріоритетних спрямувань, зокрема, і у виховній діяльності. Ці ідеї визначалися як виключно важливий елемент соціальних змін у суспільстві, зорієнтованих на зміни способу життєдіяльності людей. У цьому контексті з'ясовується широкий спектр інтересів: від впливу

суспільства на особистість до вивчення її конкретного життєвого шляху.

Актуалізуються дослідження проблем соціалізації. Соціальна теорія виховної діяльності детермінувала відповідні ціннісні орієнтири й ідеали. Відбулася зміна національно-державної парадигми громадянського виховання на соціальну (1921), а згодом комуністичну (1929). Ця *трансформація* ідеї громадянського виховання обґрунтовувалася з чітко визначених соціально-політичних позицій. Побудова соціалістичної держави вимагала від педагогічної громадськості ефективних пошуків впровадження відповідних ідей у виховну практику. Однак, на відміну від російських аналогів, *специфічність* української педагогічної думки полягала у яскраво вираженій взаємодії соціальних аспектів з національними й комуністичними (останній розглядався у контексті прогресивного розвитку суспільства). Робиться спроба побудови нової моделі виховання громадянина на засадах розуміння сутності природи держави, її функцій та установ, а також дисциплінування й привчання вихованця виконувати обов'язки перед державою.

Соціальна ідея виховання громадянськості знайшла своє відображення у педагогічних поглядах С. Ананьїна, Е. Аркіна, П. Барта, Г. Гринька, А. Гендрихівської, А. Гузарій, М. Гордієвського, О. Дойнікова, В. Дурдуківського, В. Дюшен, О. Залкінда, О. Залужного, О. Калашнікова, Т. Лубенця, Е. Мединського, М. Міронова, Я. Мамонтова, О. Музиченка, О. Попова, М. Руновського, Я. Ряппо, Е. Равич-Щербо, М. Скрипника, І. Соколянського, Я. Чепіги, Е. Яновської та інших. Зокрема, у праці С. Ананьїна „Історія педагогічних течій” (1929) зроблено спробу поєднати класовий підхід до аналізу різноманітних теорій виховання з їх об'єктивною оцінкою. Аналізуючи й обґрунтовуючи різницю в засобах виховання громадянина до революції і порівнюючи її з сучасним етапом (20-і рр. ХХ століття) увага акцентована (третьій параграф четвертої лекції “Теорія громадського виховання”) на довершеності педагогічної течії соціального ухилу, що визначається як громадянське виховання (“виховує для держави через державу”).

Педагог Я. Мамонтов у роботі “Право держави і право дитини” (1922) розглядав громадянське виховання як важливу складову державного виховання, стверджуючи, що 1) право держави над громадянином має абсолютний, необмежений характер; 2) право держави над громадянином обмежується правом громадянина на релігійне, політичне та інші форми індивідуального самовизначення; 3) право держави над громадянином пов'язано з реальною можливістю його культурного розвитку.

У праці “Методи вивчення дитячого колективу (Вступ до педагогіки колективу)” (1926) педагог О. Залужний представив широкий огляд і науковий аналіз відомих на той час здебільшого зарубіжних методів вивчення колективу та виклав систему нових, розроблених автором і

його співробітниками; аргументував тезу про необхідність виховання особистості через колектив, силами колективу і для колективу. Така теза вперше була висунута як гасло у “Декларації про соціальне виховання” (1920), автором якої, як свідчать джерела 20-х рр. ХХ століття, був О. Попов, перший директор УНДІПу.

Педагоги А. Гендрихівська, А. Гурарій, В. Дюшен у праці “Робота з жовтенятами” (1928) (розділ “Громадянське виховання жовтенят”) підкреслювали значущість і важливість тематичного вибору у справі формування громадянської свідомості дітей молодшого шкільного віку.

На цьому етапі історичного розвитку стрімко розвивається українська культура, а отже, й педагогічна думка. Українські педагоги І. Соколянський, О. Залужний, Я. Чепіга, О. Музиченко, Я. Мамонтов та інші, використовуючи здобутки західноєвропейської, північноамериканської та російської шкіл психології та педології, створювали свої, національні, притаманні лише українській педагогічній думці *концепції, підходи, методи та засоби* освіти й виховання дітей.

Педагогічна думка 20-х рр. – це розмаїття напрямів, течій, шкіл, серед яких: експериментальна педагогіка, куди увійшли такі складники, як рефлексологія і педологія (О. Залужний, І. Соколянський); концепція естетизації особистості (Я. Мамонтов); індивідуалістична педагогіка (О. Музиченко); прагматична педагогіка (Б. Манжос); вільне трудове виховання в контексті педології (Я. Чепіга); національне виховання (В. Дурдуківський). Домінуючою виховною концепцією всіх без винятку педагогів досліджуваного періоду була концепція соціального виховання дітей і молоді, яка асоціювалася із громадянським вихованням. Зазначимо, що в Україні пріоритетного значення набули соціальні ідеї формування громадянського світогляду учнівської молоді.

Результати дослідження діяльності наркомосвіти УСРР за 1924–1925 рр. доводять, що специфічним новоутворенням у виховній сфері стали *соціально-громадянські підходи до формування особистості в дитячих будинках*, які в 20-х рр. ХХ століття набули масового характеру (наслідки довготривалих воєн та тяжкого економічного становища). Гасло “захист дитинства” здобуло ранг державної політики. У липні 1920 року декретом Раднаркому України було створено Раду захисту дітей на чолі з головою Раднаркому. До складу Ради увійшли наркоми охорони здоров’я, освіти, соціального забезпечення, продовольства і землеробства, а також представники Південного бюро ВЦРПС, Жінвідділу. У руках Ради концентрувалися усі важелі управління. Держава робила певний “ухил” у бік незабезпечених, безпритульних дітей, прагнучи виховати з них повноцінних громадян, зобов’язаних новій владі.

На підставі тверджень про розпад сім’ї і унеможливлення виконання нею виховної функції робився висновок про необхідність перенесення “центру ваги” в справі шкільництва з єдиної трудової школи на дитячий будинок. Стихійно склалася ситуація, коли перед педагогами постала

проблема вибору шляхів та засобів формування громадянина держави, аналогів якої ще не існувало в світі. Соціальне виховання “проблемних дітей”, якими були на той час вихованці дитбудинків, актуалізувало і питання громадянського становлення особистості.

Підкреслимо, що особлива увага приділялась актуалізації *дитячого руху*, (зокрема комуністичного) як важливому аспекту впливу на формування громадянського світогляду учнівської молоді, новій формі організації виховання.

Головне завдання дитячого руху полягало у підготовці підростаючої особистості до її громадських функцій. Серед провідних елементів дитячого руху визначали: 1) творчу ініціативу (самодопомога й активність дитини, а не опіка над нею); 2) колективну працю (самоврядування, взаємодопомога, трудова громада); 3) революційний настрій (класова етика). Виховна метода комуністичного дитячого руху полягала у планомірному пристосуванні дітей і молоді до класової боротьби і суспільно корисної праці. Наприклад, аналіз діяльності програми дитячої групи “Юний Спартак” (1922) довів, що його основними елементами були суспільно-політичне, ідеологічне, економічне, трудове, екологічне, естетичне та фізичне виховання. Названа програма засвідчує класовий підхід у формуванні громадянського світогляду учнівської молоді, а саме: 1) відданість радянській владі; 2) намагання стати корисним громадянином республіки; 3) боротьба за комуністичні ідеї; 4) готовність стати чесним і свідомим комунаром в рядах КСМУ; 5) намагання опанувати знання та боротьба проти безграмотності; 6) працелюбність і повага до праці інших; 7) правдивість; 8) дисциплінованість, точне і швидке виконання всіх доручень організації та її керівників тощо.

Українські науковці 20-х рр. ХХ століття (Я. Мамонтов “Право держави і право дитини (з приводу “Деклярації Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей” (1922), “Соціальне виховання” (1922); В. Дурдуківський “Дитяче шкільне самоврядування (з практики трудової школи)” (1923); Т. Лубенець „Школа та її робітники” (1924); Е. Равич-Щербо “Основные моменты построения учебно-воспитательного плана в учреждениях социального воспитания” (1924); М. Скрипник “Питання соціального виховання” (1929) та інші) розглядали громадянське виховання як соціальне явище і підкреслювали залежність його цілей від суспільного устрою. Цілі виховання, що визначаються ідеалом людини нового суспільства, на думку українських педагогів, мотивувалися вихованням громадянина комуністичного суспільства з інтернаціонально-патріотичними якостями. При цьому комунізм розумівся як суспільство єдності й творчої діяльності, а комуністичне будівництво співставлялося з поняттям “прогрес”. Так почала формуватися комуністична парадигма громадянського виховання, методологічну основу якої становила марксистсько-ленінська теорія.

Як засвідчив аналіз навчальних планів і програм середніх шкіл, актуального значення набув предмет “Суспільствознавство”. Підкреслимо, що домінування в українській школі політграмоти, дисциплінарних вимог, патріотичних цінностей, ідей колективізму, самоврядування обумовили розвиток громадянського виховання у 1921–1933 рр. ХХ століття.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що у виховній теорії 20-х рр. ХХ століття ключовим стає термін “соціальне”. Громадянське формування особистості розглядалося в аспекті соціального виховання, в чому і полягала специфіка виховної діяльності у досліджуваній період. У теорії виховання виокремлювалися такі основні значення соціального: 1) надприродне, надорганічне існування особистості, яка у процесі свого розвитку досягла стадії морального життя; 2) синонім суспільного (тобто спосіб спільної діяльності та організації взаємовідносин); 3) нормативне поняття, яке визначає регулювання взаємовідносин.

Отже, зазначимо, що наприкінці 20-х рр. ХХ століття починається розлад у розвитку української педагогічної думки через згорання оригінальності української системи середньої освіти: відбувається русифікація школи та ліквідація особливостей освітньої системи в Україні й її централізація з єдиним директивним центром у Москві. Здійснений аналіз документів, засвідчив, що у 1929–1933 рр. відбулася політико-ідеологічна стандартизація процесу виховання громадянськості дітей і молоді в Україні. Освітні заклади відходять від експериментування і стають на шлях авторитарно-дисциплінарних принципів управління і діяльності з чітко визначеним обсягом знань, умінь та навичок. Класовий підхід до виховання молодого покоління став домінуючим. Саме з позиції цього підходу розглядалося співвідношення виховання й розвитку, право особистості на індивідуальний розвиток природних сил і здібностей. Педагогічна наука й українська школа стають частиною загальної “радянської культури”, яка мала чітко виражений російський зміст і яку можна класифікувати як “російсько-радянську”.

Підсумовуючи вище наведений матеріал, вважаємо за доцільне підкреслити, що в умовах сьогодення науковцям необхідно не тільки сліпо заперечувати виховну спадщину радянського періоду, але й виявляючи позитивні ідеї, вміти їх застосовувати на практиці з метою формування, актуального на сучасному етапі, громадянського колективізму та суспільно-національного мислення молоді.

Список використаних джерел

1. Ананьїн С. А. Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії / С. А. Ананьїн. – Харків, 1929. – С. 107–113.
2. Аркин Е. Дошкольный возраст / Е. Аркин – М. : Государственное

- издательство, 1921. – 222 с.
3. Барт П. Історія соціально-педагогічної ідеї / П. Барт – Одеса, 1923. – 31 с.
 4. Вопросы краеведения в школе (под ред. проф. В. П. Буданова и И. С. Симонова). – Л., 1926. – 171 с.
 5. Гендрихівська А. Робота з жовтенятами / А. Гендрихівська, А. Гузарій, В. Дюшен. – Харків : Державне видавництво України, 1928. – 73 с.
 6. Детдвижение на Украине // Путь просвещения. –1924. – № 7. – С. 141–146.
 7. Діяльність нарком освіти УСРР за 1924–1925 рр. – Харків, 1925. – С. 27–147.
 8. Дурдуківський В. Дитяче шкільне самоврядування (з практики трудової школи). – Педагогічний збірник / За ред. В. Дурдуківського. – Ч. 1. Теорія та методика. – К. : Слово. – 1923. – С. 13–31.
 9. Залкинд А. Б. Вопросы советской педагогики / А. Б. Залкинд. – Л., 1926. – 178 с.
 10. Залужний О. Методи вивчення дитячого колективу / О. Залужний. – К., 1926. – С. 20.
 11. Крайник І. Нові напрями / І. Крайник // Учитель. – 1925, – ч. 3–4. С. 61–69.
 12. Крупская Н. Проблема политического образования / Н. Крупская // На путях к новой школе. – № 4,5. – 1929. – С. 5–8.
 13. Лубенець Т. Г. Школа та її робітники / Т. Г. Лубенець // Радянська освіта. – 1924. – Ч. 9–10. – С. 23–25.
 14. Макаренко А. С. Проблеми шкільного радянського виховання / А. С. Макаренко. – Твори : У 7 т. К. – 1954. – Т. 5. – С. 124, 243.
 15. Мамонтів Я. Право держави і право дитини (з приводу “Деклярації Наркомосвіти У.С.Р.Р. про соціальне виховання дітей”) / Я. Мамонтів. – К. – 1922. – число 1. Травень. – С. 33–42.
 16. Ряппо Я. П. Новий етап в праці Наркомосвіти / Я. П. Ряппо // Радянська освіта. – 1925. – № 2. – С. 8–12.
 17. Скрипник М. Питання соціального виховання / М. Скрипник. – Х., 1929. – С. 9–27.
 18. Яновська Е. В. Соціальне виховання, як неминуча історична потреба / Е. В. Яновська. – Київ, 1921. – 84 с.

In the article the attempt of illumination of socially pedagogical features of civil education of children and young people is done in Ukraine in the aspect of transformation interpretation of an educate activity 20-30th XX age

Keywords: forming, education, civil, transformation, Ukraine.

Отримано 1.9.2014